

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA TOPLUMDİLBİLİMSEL YETİ*

Gökçe TÜRKEN**

Öz: Yabancı dil öğretiminde, dilbilgisel yapıların yanı sıra, dilin farklı sosyal bağlamlarda doğru kullanımının öğretilmesi önemlidir. Dili sosyal bağlama uygun kullanabilme becerisi de toplumdilbilimsel yetinin kazanımını gerektirir. Bu çalışmanın amacı, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan ders kitaplarında toplumdilbilimsel unsurlara ne kadar yer verildiğini araştırmaktır. Çalışma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır ve veri toplama aracı olarak doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. *Yedi İklim Türkçe, Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe* ve *Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe* öğretim setlerinin B2 düzeyi ders kitapları örnek olarak seçilmiş ve bir kontrol listesi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bulgular, atasözleri ve deyimlerin kitaplarda en çok yer verilen toplumdilbilimsel unsurlar olduğunu göstermektedir. Ayrıca, dilin iletişimsel boyutuna dikkat çekmeyen bilgilendirici metinlerin ağırlıkta olduğu ve çeşitli sosyal bağlamlarda kullanılan dil örneklerini içeren karşılıklı konuşma bölümlerine yeterince yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu durum, kitaplarda resmî ve ortak dil biçimlerinin ağırlıklı olduğu; ancak gündelik iletişimde kullanılan daha az resmî ve teklifsiz dil kullanımlarına yeterince yer verilmediği sonucunu ortaya koymaktadır. Bunların yanı sıra, internet, cep telefonu ve e-posta gibi günümüzde toplumsal hayatta önemli yeri olan farklı kanallar üzerinden gerçekleştirilen iletişimde kullanılan dil örneklerinin sayısının da yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Toplumdilbilimsel Yeti, Yabancı Dil Olarak Türkçe, Türkçe Ders Kitapları, Türkçe ve Toplumdilbilimsel Yeti, *Yedi İklim Türkçe, Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe, Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe*.

---

* Atıf Bilgisi / Citation: Türken, G. (2025). Yabancı Dil Olarak Türkçe Ders Kitaplarında Toplumdilbilimsel Yeti. *Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi*, (9), 87-111.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Date of Acceptance: 25.11.2024-19.02.2025

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / This article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

Açıklama / Explanation: Bu çalışma, Doç.Dr. Nazmiye TOPÇU TECELLİ danışmanlığında yazılan "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Toplumdilbilimsel Yeti" başlıklı yüksek lisans tezinin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Öğr.Gör., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara, Türkiye. E-posta: gokceturken@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1029-68-24.

Sociolinguistic Competence in Turkish as a Foreign Language Textbooks

Abstract: Teaching grammatical structures as well as the appropriate use of the language in different social contexts is important in foreign language teaching. The development of sociolinguistic competence is a prerequisite for this purpose. The aim of this study is to investigate the extent to which sociolinguistic variation is included in textbooks for Turkish as a foreign language at the B2 level. This study was designed as a qualitative research. Document analysis was used as a data collection tool. Yedi İklim Türkçe, Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe and Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe B2 level textbooks were selected as samples. They were evaluated using a checklist. The results show that proverbs and idioms are the most frequently used sociolinguistic elements in the books. However, it was found that although informative texts are frequently included in the books, dialogues and conversations are not used enough. This shows that formal and neutral forms of language are predominant, but less formal uses of language in everyday conversation are ignored. In addition, different channels of communication, such as the language of the Internet, telephone conversations, and e-mail, are almost never used. These are important parts of communication today.

Keywords: Sociolinguistic Competence, Turkish as a Foreign Language, Turkish Course Books, Turkish and Sociolinguistic Competence, *Yedi İklim Türkçe, Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe, Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe.*

Giriş

Dil olmadan bir toplumu oluşturan bireylerin anlaşabilmeleri mümkün değildir. Dil ve toplum arasında güçlü ve dinamik bir bağ bulunmaktadır. Toplumun kültürel ve tarihî birikimlerini yansıtan en önemli araçlardan biri dildir. Toplumun değerleri, inançları ve gündelik yaşam pratikleri dil vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılır.

Toplumdilbilim, adından da anlaşılacağı üzere, dil ve toplum arasındaki ilişkiyi inceler. Dilin sosyal işlevleri, farklı telaffuz biçimleri, resmî ve teklifsiz dil, deyim ve atasözleri gibi dilin doğrudan toplumla ilgili olan boyutlarını açıklamaya çalışır. Toplumdilbilim ile yabancı dil öğretimi/ öğrenimi arasındaki ilişkiyi incelemek öğrencilerin hedef dili toplumsal normlarına uygun bir şekilde kullanmalarını sağlamak açısından önemlidir (Sultan ve Sultan, 2018, s. 3). Yabancı dil öğrenenler çoğu zaman öğrenimlerini dil bilgisini iyi düzeyde bilerek tamamlasalar da dili farklı sosyal durumlara uygun olarak ayarlayabilme becerisini edinemezler.

Yabancı dil sınıflarına toplumdilbilimsel çeşitliliğin dahil edilmesi, öğrencilerin iletişimsel becerilerinin gelişmesi açısından son derece önemlidir (Mede ve Dikilitaş, 2015, s. 30). Ancak, sınıf ortamında dilin nasıl kullanılacağını öğretmek basit bir iş değildir. Çünkü öğrencilerin doğru seçimler yapmayı öğrenmeleri toplumdilbilimsel kuralları içselleştirmelerini gerektiren bir süreçtir (Yu, 2006, s. 114). Örneğin, Türkçede pek çok farklı selamlaşma ifadesi bulunmaktadır.

“Merhaba, merhabalar, selam, selamlar, n’aber, selamün aleyküm” gibi farklı dil düzeylerindeki ifadelerin kullanımı ve seçimi bulunduğumuz bağlama ve karşımızdaki kişiye göre değişmektedir. Türkçeyi anadili olarak konuşan kişiler, bunların nerede kullanılacağını bilir ve buna göre seçim yaparlar. Örneğin, iş yerinde patronumuzla selamlaşırken ‘N’aber?’ ifadesini kullanmaktan kaçınırız. Ana dili konuşurları bu seçimi çoğu zaman üzerinde hiç düşünmeden yapar. Ancak, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen bir bireyin hangi durumlarda hangi ifadenin kullanılacağını açık bir şekilde öğrenmesi, sosyal ortamda gözlemlemesi gerekmektedir. Aksi takdirde, sosyal açıdan uygunsuz durumlar ortaya çıkacaktır.

Kramsch (2014, s. 300), yabancı dil öğrenenlerde toplumdilbilimsel bilginin eksikliğinin, gerçek durumlarda iletişim kurarken daha iyi gözlemlendiğini belirtmektedir. Örneğin, bugün Türkiye’de İngilizcenin yabancı dil olarak öğretiminde toplumdilbilimsel çeşitliliğe yeterince yer verilmediğini söylemek mümkündür. Kitaplarda baskın olarak resmî bir İngilizceye yer verilmektedir. Dolayısıyla, İngilizcenin konuşulduğu resmî olmayan ortamlarda etkileşime giren Türkler, çok resmî, kitap gibi konuştukları şeklinde eleştiriler alabilmektedirler. Bu durum, bazen de, konuşmacının muhatabı tarafından yanlış anlaşılıp kendisiyle arasına mesafe koymak istediği veya saygısızlık ettiği izlenimini uyandırmakta ve sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesine engel olmaktadır.

Toplumdilbilim birçok farklı disiplinle iç içedir. Öncelikle, mikro toplumdilbilim ve makro toplumdilbilim olmak üzere bu disiplinin iki farklı boyutundan söz edilebilir. Mikro toplumdilbilim; sosyal yapının insanların konuşmalarını nasıl etkilediğini ve dilin sınıf, cinsiyet, yaş gibi sosyal özelliklerle nasıl ilişki içinde olduğunu konu edinirken makro toplumdilbilim; toplumların dil ile neler yaptığını ilgilendirmektedir (akt. Nazlı, 2014).

Bu çalışmada, toplumdilbilimin yabancı dil öğretimi ile ilişkili olan mikro boyutu ele alınmıştır. Yabancı dil öğretiminde önemli yeri olan kavramlardan toplumdilbilimsel yeti, varyasyon, kesit dil, dilsel nezaket, hitap biçimleri, dolgu ifadeleri, deyim ve atasözleri ve örtmecelere yer verilmiş ve aşağıda kısaca açıklanmıştır. Kod değiştirme, isogloss, pidgin ve kreyol gibi makro toplumdilbilimin çalışma alanına giren kavramlar çalışmaya dâhil edilmemiştir.

1. Yabancı Dil Öğretiminde Toplumdilbilimsel Kavramlar

1.1. Toplumdilbilimsel Varyasyon ve Toplumdilbilimsel Yeti

Bir dilde, kiminle, nerede, hangi bağlamda konuşulduğuna bağlı olarak aynı şeyi ifade etmenin farklı yolları bulunmaktadır. Genellikle, samimi ortamlarda tercih ettiğimiz dil formlarını işverenimizle ya da öğretmenlerimizle konuşurken tercih etmeyiz. Dildeki bu çeşitliliğe *toplumdilbilimsel varyasyon* adı verilmektedir

(Holmes ve Wilson, 2017, s. 4). Her dil, konuşucularına söz dizimsel, fonolojik, morfolojik, vb. düzeylerde, farklı sosyal bağlamlarda kullanabilecekleri bir dizi seçenek sunmaktadır ve konuşucu da bu seçenekler arasından içinde bulunduğu sosyal bağlama en uygun olanları kullanmaktadır. Bu seçimleri yaparken kullandığı alternatifler ise *değişken* (varyant) olarak adlandırılmaktadır. Örneğin; “Teşekkür ederim” ve “Eyvallah” Türkçede teşekkür ederken kullanılacak iki alternatif, yani toplumdilbilimsel varyantlardır. Bunlardan ilki resmî durumlarda kullanılabilen iken ikincisinin bu tarz durumlarda kullanılması uygun olmayacaktır.

Toplumdilbilimsel *değişke* (variety) ise dilin belirli bir sosyal grup içerisinde kullanıma biçimidir (Geeslin ve Long, 2014, s. 28). Dil *değişkelerinin* varlığı, yabancı bir dil öğrenirken kelimelerin anlamlarının ve telaffuzlarının yanı sıra kullanıldıkları toplumsal bağlamda ne anlama geldiklerini de bilmemiz gerektiğini göstermektedir. Hedef dilin kültürel ve sosyal normlarının da anlaşılması gerekir. Toplumdilbilimsel varyasyon, bir dilin doğal bir özelliğidir ve dili bağlama adapte etmek amacıyla *değiştirmek* etkili bir iletişimin gerçekleşmesi için şarttır (Geeslin ve Long, 2014, s. 271). Bu anlamda, yabancı dil öğretiminde dilsel varyasyonun önemi yadsınmaz.

Yabancı bir dil öğrenen bireyin, hedef dilde doğru ve etkili bir iletişim kurabilmesi için, dilini farklı bağlamlara nasıl uyarlayabileceğini öğrenmesi; yani, toplumdilbilimsel yetiyi kazanması gerekmektedir. *Toplumdilbilimsel yeti*, en basit ifadeyle, dil öğrencilerinin içinde buldukları sosyal duruma ve koşula uygun bir dil kullanabilme becerisidir (Geeslin ve Long, 2014, s. 237).

1.2. Dil Formları ve Bunların Toplumsal Bağlamda Kullanımları

1.2.1. Kesit Dil

En genel tanımıyla kesit dil, belirli bir sosyal bağlamda yapılan dil tercihleri bütünüdür (Ure, 1982, s. 5). Bireyler, kiminle konuştuğuna bağlı olarak, kullandıkları sözcüklerde veya telaffuz biçimlerinde farklı tercihler yapabilirler. Örneğin, bir iş toplantısında yapılan sunumda kullanılan dil ile arkadaşlar arasındaki bir sohbette kullanılan dil birbirinden oldukça farklıdır.

İnsanlar, kendileri ve muhatapları arasındaki psikolojik mesafeyi azaltmak veya konuşmalarına mizahi bir ton kazandırmak gibi çeşitli amaçlarla resmî *değişkenler* yerine resmî olmayan *değişkenleri* kullanmayı tercih edebilirler (Mougeon, Nadasdi ve Rehner, 2010, s. 16). Bir yabancı dil öğrencisi, resmî olmayan kesit dil biçimlerini veya stilleri öğrendiği takdirde, hedef dilin ana dili konuşurları ile daha rahat iletişim kurabilir ve bu sayede dil girdisini arttırabilir. Çünkü, sadece resmî dil formlarını kullanan öğrenciler, ana dili konuşurları tarafından yadırganabilir. Örneğin, Türkçe, Almanca, Fransızca gibi birçok dilde, konuşucunun muhatabının kim olduğuna bağlı olarak “sen” ve “siz” zamirleri

arasında bir seçim yapması gerekmektedir. Yakın, samimi ilişkiler içerisinde olduğu insanlara da “siz” diye hitap ettikleri takdirde sosyal açıdan uyumsuz olarak algılanabilir.

1.2.2. Dilsel Nezaket

Bireyler, belirli durumlarda, iletişim kurdukları insanlara karşı nazik olmak için belirli dil formlarını diğerlerine tercih ederler. Holmes ve Wilson’a göre, nezaket ile ilgili davranış normları gibi dilsel nezaket de kültürden kültüre değişebilmektedir. Örneğin, “Yabancı bir kültürde, yemek sonrası ev sahibine nasıl teşekkür edilmelidir, farklı sosyal gruplardan insanlar nasıl selamlanmalıdır?” gibi sorular toplumdilbilimin çalışma alanına girmektedir (2017, s. 293). Çünkü bu ifadelerin kullanımı, doğrudan hedef dilin sosyal ve kültürel değerlerini anlamakla ilgilidir.

Brown ve Levinson (1987, s. 66) nezaket teorilerini açıklarken “yüz” kavramını ortaya atmışlardır. Yüz, bir konuşmacının başkalarına sunduğu öz imgesi (self-image) olarak tanımlanmaktadır. Nezaket de bu öz imgenin zedelenmemesi için kullanılan bir araçtır. Brown ve Attardo (2005, s. 83), bu duruma şöyle bir örnek vermektedir; birinden bir ricada bulunduğunuzda ve o sizi reddettiğinde öz imgeniz zedelenir. Bu nedenle, reddedilmemek için elinizden geldiğince nazik olmaya çalışırsınız.

Dilsel nezaketi sağlamanın iki yolu bulunmaktadır. Bunlar *olumlu ve olumsuz* nezaket stratejileridir. Holmes ve Wilson (2017, s. 303) dilsel nezaketin iki farklı boyutu olan sosyal mesafe ve sosyal statünün olumlu ve olumsuz nezaket arasındaki ayrımın temelini oluşturduğunu belirtmekte ve bunları şu şekilde açıklamaktadır: Pozitif nezaket yakınlıkla ilgilidir. Örneğin, bir patronun bir astına, kendisine adıyla hitap edebileceğini söylemesi, yakınlığı ifade eden ve farklılıkları ortadan kaldıran olumlu bir nezaket hareketidir. Olumsuz nezaket ise insanlara saygı göstermek ve onları rahatsız etmekten kaçınmakla ilgilidir. Örneğin, emir kipini kullanmaktan kaçınmak olumsuz nezaket ifade eder. Olumsuz nezaket, sosyal mesafe ve statü farklılıklarına saygı duyma açısından uygun ifadeler kullanmak anlamına gelmektedir. Üstlerimize ve iyi tanımadığımız insanlara isimleriyle hitap etmekten kaçınmak bu tip nezakete verilebilecek başka bir örnektir.

Nezaketle ilgili toplumsal normlar kültürlere göre çok farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Türkiye de dâhil olmak üzere birçok doğulu toplumda, insanlar kendilerine yemek üzere bir şey uzatıldığında, yemek isteseler bile, ilk seferde kabul etmenin kabalık olacağını düşünürler ve reddederler. Karşı taraf da bu durumun farkındadır ve alması konusunda ısrar eder. Bu kuralların farkında olmayan, kültüre yabancı bir birey, karşısındaki tarafından yanlış anlaşılabilir davranışlarda bulunabilir. Aynı durum, dilsel nezaket için de geçerlidir. Özetle,

herhangi bir dilde nazik olabilmek için o dil topluluğunun toplumsal değerlerini anlamamız gerekmektedir.

Sonuç olarak nezaket, dildeki varyasyona neden olan önemli bir etmendir. Yabancı bir dil öğrenen bireyler de hedef dildeki nezaket kurallarını bilmediklerinde saygısız veya kaba olarak algılanabilecek davranışlarda bulunabilirler. Bu nedenle, dilsel nezaket kuralları yabancı dil öğretiminde dikkate alınması gereken önemli hususlardan bir tanesidir.

1.2.3. Hitap Biçimleri

Her toplumda, insanların birbirlerine nasıl hitap ettiklerini etkileyen farklı unsurlar bulunmaktadır. Hitap biçimleri kültür temellidir; dolayısıyla ana dili konuşurları bunları nasıl kullanacaklarını çok iyi bilirler (Brown ve Attardo, 2005, s. 88).

Muhatabımızla ilişkimiz, samimiyet derecemiz veya nerede konuşuyor olduğumuz ona karşı kullanacağımız hitap seçimlerimizi belirlemektedir. Yakın ve samimi olduğumuz insanlara karşı teklifsiz dildeki hitap biçimlerini kullanabiliriz. Ancak yakın olmadığımız insanlar ile konuşurken daha resmî formları tercih ederiz. Örneğin, Türkiye’de arkadaşlarımızla konuşurken onlara isimleriyle sesleniriz. Diğer taraftan, bizden yaşça büyük biriyle konuşurken onlara isimleri ile hitap etmek sosyal açıdan uygun değildir. Kendimizden yaşça büyük bireylere, samimi ilişkiler içerisinde olsak bile, ‘amca’, ‘teyze’ gibi hitap sözcüklerini kullanmamız gerekir. Hitap seçimlerini etkileyen en önemli faktörler yaş, cinsiyet, sosyal yakınlık derecesi ve sosyal statüdür. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu faktörlerin hitap biçimleri üzerindeki etkisi kültürden kültüre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, Türkiye’deki durumun aksine, birçok Batılı toplumlarda bireylerin yaşça büyükleriyle konuşurken onlara isimleriyle hitap etmeleri toplumsal açıdan uygun kabul edilir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler de iletişimsel sorunlarla karşılaşmamak için bu gibi kültürel farkların dil üzerindeki etkisinin farkında olmalıdırlar. Bu nedenle, kitaplarda farklı yaş ve cinsiyetten insanların birbirleri için kullandıkları hitap biçimleri inceleme ölçütlerine dâhil edilmiştir.

1.2.4. Söylem Belirleyicileri

Söylem belirleyicileri, en genel tanımıyla söylem bölümleri arasındaki ilişkiyi gösteren unsurlardır (Fraser, 1999, s. 938). İngilizce (well, you know, actually), Türkçe (yani, işte, şey, ya), Almanca (doch, halt, ja, eben) ve Fransızca (done, alors, eh, bien, bon) dillerinden örnekler gösterilebilir (Özbek, 1998, s. 37).

Yabancı bir dilde söylem belirleyicilerini kullanmayı öğretmek veya öğrenmek oldukça zordur, çünkü ifadeler çoğu zaman bilinçli bir şekilde kullanılmaz. Buna rağmen, öğrencilerin hedef dili doğala yakın kullanabilmesi amacıyla öğrenilmesi ve öğretilmesi gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi için ise

öğrenenlerin ana dili konuşurlarının konuşmalarına yoğun bir şekilde maruz kalması gerekir.

1.2.5. Deyimler ve Atasözleri

Deyimler, birden çok sözcükten oluşmuş, söz dizimsel kurallar ve anlamsal işleyiş bakımından bir bütün özelliği taşıyan, belli bir dile ve kültüre özgü dil öğeleri olarak tanımlanabilir (Topçu Tecelli, 2017, s. 134). Deyimler söz dizimsel ve sözcüksel olarak kalıplaşmıştır ve değiştirilemezdir. Örneğin, Türkçede “baş” ve “kafa” sözcükleri eş anlamlı kelimeler olmalarına rağmen “başım belada” deyimini “kafam belada” şeklinde değiştirmek mümkün değildir. Deyimlerde kullanılan benzetmelerdeki imgelerin arkasında bir toplumun yaşam ve düşünce biçimiyle, kültürüyle ilgili ipuçları gizlidir (Topçu, 1999, s. 173).

Atasözleri ise “bir toplumun bilgeliğini, deneyimlerini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan kalıplaşmış dil birimleridir” (Aksan, 1996, s. 33). Tanımından da anlaşılacağı üzere, atasözleri kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. Tıpkı deyimlerde olduğu gibi atasözleri de bir halkın düşünce biçimi, yaşam ve kültürüyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır.

Deyim ve atasözlerinin yabancı dil öğretiminde yeri oldukça önemlidir. Topçu'nun (1999, s. 174) belirttiği üzere, her ulusun, ülkenin, kültürün, hatta her kuşağın dünyayı algılama şekli farklıdır ve bu farklılığın en güzel kanıtları çeşitli imgeleriyle, benzetmeleriyle atasözleri ve deyimlerde bulunmaktadır.

1.2.6. Örtmeceler

Örtmece, yerine kullanıldığı ifade ile aynı anlama gelen, fakat onun taşıdığı olumsuz çağrışımları içermeyen dilsel ifadelerdir (Brown ve Attardo, 2005, s. 379). Burrige (2012, s. 66) ise örtmeceleri “konuşmacıların veya yazarların belirli bir durumda kullanmaktan kaçındıkları ifadelerin yerine kullandıkları, kulağa daha hoş gelen alternatifler” olarak tanımlamakta ve örtmecelerin kırıcı veya nezaketsiz olmaktan kaçınmak, bir konuyu kasten gizleme ve insanları aldatmak, bir olguyu veya nesneyi olduğundan daha prestijli göstermek, olumsuz sosyal klişelerin etkisini azaltmak, grup kimliğini pekiştirmek, eğlenmek ve eğlendirmek olmak üzere altı amaçla kullanıldığını belirtmektedir. Örneğin, Türkçede ‘ölmek’ yerine ‘aramızdan ayrılmak, Hakk’ın rahmetine kavuşmak, dünya değiştirmek ya da ahirete göçmek’ ifadeleri; benzer şekilde İngilizcede ‘die’ fiili yerine ‘pass away’ ifadesi kullanılarak ölüm kavramının olumsuz çağrışımları hafifletilmeye çalışılır.

Kültür aktarımının dil öğretimi/ öğreniminin önemli bir parçası olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa, kültür taşıyıcıları olan deyim ve atasözleri gibi örtmeceler de yabancı dil öğretiminde dikkate alınmalıdır ve günlük yaşamda iletişim kurarken ve kendini ifade ederken en çok ihtiyaç duyulan örtmeceler öğretilmelidir (Osanova, 2019, s. 1063).

2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Ders Kitaplarında Toplumdilbilimsel Yeti

Dil kullanımlarımız büyük ölçüde kültür, konuşmacılar arasındaki ilişkiler ve içinde bulunulan ortam gibi toplumsal faktörlere bağlıdır; bu nedenle, dil öğrencileri ve öğreticilerinin dilin toplumdilbilimsel yönlerini dikkate almaları bir zorunluluktur (Dang ve Seals, 2016, s. 94). Ders kitapları da yabancı dil öğretiminde en sık kullanılan malzemelerin başında gelmektedir. Bu nedenle, ders kitaplarının toplumdilbilimsel unsurları barındırması ve dildeki çeşitliliği yansıtması önem taşımaktadır. Çoğu zaman, bir sınıf ortamında yabancı dil öğrenenler teklifsiz dil formlarını kullanmada yetersiz kalmaktadır. Bunun nedeni, sınıf içinde toplumdilbilimsel yetinin öğretime yeterince dâhil edilmemesidir.

Toplumdilbilimsel yeti, yabancı dil öğrencilerinin hedef dili çeşitli toplumsal bağlamlarda uygun şekilde kullanmalarını sağladığı için yabancı dil öğretiminin kritik bir bileşenidir. Öğrenciler etkili bir şekilde iletişim kurmak ve dil kaynaklı yanlış anlaşılmalara önlemek için dilin kültürel ve toplumsal kurallarını da bilmek zorundadır. Örneğin, resmiyet, nezaket ya da kültürel beklentiler gibi faktörlere göre dili nasıl ayarlayacağını bilmek öğrencilerin ana dili konuşurları ile daha rahat iletişim kurabilmelerini sağlayacaktır. Toplumdilbilimsel yetiyi öğretime dahil etmek, öğrencilerin dilsel formları doğru kullanmalarının yanı sıra, kültürel duyarlılık geliştirmelerine de yardımcı olacaktır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Yabancı dil öğretiminde en çok kullanılan malzemelerin başında ders kitapları gelmektedir. Bu nedenle, kitaplarda öğrencilerin iletişimsel dil becerilerini kazanabilmeleri açısından yeterli girdi sunulması önemlidir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi kitaplarında toplumdilbilimsel yetinin araştırılmasına yönelik hâlihazırda alan yazında yeterince çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan B2 düzeyi ders kitaplarında toplumdilbilimsel yetiye ne derecede yer verildiğini araştırmak ve buradan elde edilecek veriler ışığında, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında geliştirilen ve kullanılan malzemelere katkı sağlamaktır. Bu amaçla, öncelikle, örneklem olarak seçilen Yedi İklim Türkçe, Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe ve Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe öğretim setlerinin B2 düzeyi ders kitapları Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni'nde (D-AOBM) yer alan sosyodilbilimsel yeti başlığı altındaki maddeler esas alınarak hazırlanan bir kontrol listesine göre değerlendirilmiş ve “Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitapları toplumdilbilimsel yetiyi kazandırmada ve Türkçe öğrenenleri gerçek sosyal durumlarda kuracakları iletişime hazırlamada ne ölçüde yeterlidir?” sorunun cevabı tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.2. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu çalışmada analiz edilecek olan dokümanlar, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde en sık kullanılan kitaplar arasında yer alan ‘Yedi İklim Türkçe’, ‘Yeni Hitit Türkçe’ ve ‘Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe’ öğretim setlerinin B2 düzey ders kitaplarıdır. Çalışmanın örneklemini olarak B2 düzey kitapların seçilmesinin nedeni, D-AOBM’de “Dil öğrenenler bir dili B2 seviyesinden itibaren toplumdilbilimsel açıdan duruma uygun olarak ifade edebilirler. Dil öğrenenler ancak bu seviyeden sonra, konuşmadaki varyasyonlarla başedebilmeye ve farklı hitap tarzlarına hâkim olma yeteneği edinmeye başlarlar” ifadeleri ile toplumdilbilimsel farkındalığın kazandırılmasına en uygun seviyenin B2 olduğunun belirtilmesidir.

Kitapları incelemede kullanılan ölçütler, D-AOBM’nin toplumdilbilimsel yeti başlığı altındaki maddeler ve literatür taranarak incelenen diğer çalışmalar esas alınarak belirlenmiş ve bir kontrol listesi oluşturulmuştur. B2 düzey ders kitapları, bu kontrol listesinde yer alan unsurları içerip içermemesi açısından analiz edilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Veri toplama aracı, Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni’nin (D-AOBM) toplumdilbilimsel yeti bölümü esas alınarak hazırlanmıştır. Araştırmacı tarafından literatür taranarak elde edilen veriler doğrultusunda bazı ekleme ve çıkarmalar yapılmıştır.

D-AOBM’de toplumdilbilimsel yeti (sociolinguistic competence), dil kullanımının sosyal boyutuyla ilgili bilgi ve beceriler olarak tanımlanmaktadır. Bunlar; sosyal ilişkilerde dilsel belirleyiciler, nezaket kuralları, halk bilgeliği ifadeleri, kesit dil farklılıkları ile lehçe ve ağızlardır.

Sosyal ilişkilerde dilsel belirleyiciler başlığı altında selamlama ifadeleri, hitap biçimleri, söz alma kuralları ve heyecan ifade eden sözler yer almaktadır. Bu başlık altındaki ifadelerin kültürden kültüre farklılıklar gösterebileceği ve konuşmacıların birbirlerine göre sosyal statüleri, yakınlıkları ve içinde bulunulan duruma göre resmîyet derecelerinin değişeceği belirtilmektedir.

Nezaket kuralları ile ilgili olarak ise bu kuralların bir toplumdan diğerine değiştiği ve etnik gruplar arası yanlış anlaşılmanın en önemli kaynaklarından biri olduğu belirtilmektedir. Bu başlık altında olumlu ve olumsuz nezaket, “lütfen” ve “teşekkür ederim” benzeri ifadelerin yerinde kullanımı, nezaketsizlik alt başlıkları yer almaktadır. Nezaketsizlik ifadeleri D-AOBM’de detaylı olarak alt maddeler hâlinde yer alsa da çalışmada tek bir başlık altında incelenmiştir.

Halk bilgeliği ifadeleri bölümünde atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözler içerisinde inanç, tutum ve değer ifadeleri yer almaktadır.

D-AOBM’de toplumdilbilimsel yeti başlığı altındaki bölümlerden bir diğeri de kesit dil farklılıklarıdır. Kesit dilin, farklı bağlamlarda kullanılan dil formları arasındaki resmiyet düzeyindeki farklılıkları işaret ettiği belirtilmektedir. Çerçeve metinde kesit dil farklılıkları ile ilgili bölümde kalıplaşmış, resmî, tarafsız (neutral), resmî olmayan, dostça ve çok samimi gibi altı farklı düzey yer almaktadır, ancak bu çalışmada resmî dil, ortak dil (neutral) ve teklifsiz dil olmak üzere üç düzeye yer verilmektedir. Ortak dil, hem resmî hem de resmî olmayan durumlarda kullanılabilecek yansız bir dil kesitine karşılık gelmektedir. Kitaplardaki toplumdilbilimsel unsurların, belirtilen üç dil düzeyinden hangisine ait olduğu gösterilmiştir. Fakat, halk bilgeliği ifadeleri ve iletişim kanalları tek düzeyde incelenmişlerdir.

Son olarak, toplumdilbilimsel açıdan, iletişimin gerçekleştiği kanal da oldukça önemlidir. D-AOBM’de yer almamasına rağmen ‘iletişim kanalları’ da çalışmaya dâhil edilmiştir. Benzer şekilde, D-AOBM’de örtmecelere de yer verilmemektedir, ancak yabancı dil öğretimi açısından önemli olduğu düşünüldüğü için çalışmaya dahil edilmiştir.

2.4. Sınırlılıklar

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan çok sayıda ders kitabı bulunmaktadır. Bu çalışma, Yedi İklim Türkçe, Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe ve Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe öğretim setlerinin B2 düzey ders kitaplarının incelenmesi ile sınırlıdır.

2.5. Bulgular

Bu bölümde, örneklem olarak seçilen kitaplarda çalışma için geliştirilen kontrol listesindeki maddelerden hangilerine yer verildiği tablolaştırılarak gösterilmiştir. Bir ifadenin birden fazla dil düzeyine uygun olması durumunda ilgili düzeyler arasında ($\leftrightarrow$) işareti kullanılmıştır.

2.5.1. Yedi İklim Yabancılar için Türkçe Ders Kitabına İlişkin Bulgular

Tablo 1. Yedi İklim Yabancılar için Türkçe ders kitabında yer alan toplumdilbilimsel unsurlar

A. Sosyal İlişkilerde Dilsel Belirleyiciler			
Hitap Kullanımı ve Seçimi	Resmî Dil	Ortak Dil	Teklifsiz Dil
Sosyal yakınlık derecesine bağlı seçimler	(Fadime) Hanım	İsimAylin, Ertan) Meryemciğim ↔ Baba Anneciğim ↔ Babacığim ↔ Arkadaşlar Ahmet Aylinciğim ↔ Evladım Hanım ↔	Canım arkadaşım benim Ayol Hayatım Aşkım
Sosyal statüye bağlı seçimler		Değerli dinleyicilerimiz Sayın seyirciler	Ustam
Yaşa ve cinsiyete bağlı seçimler	Murat Bey	Teyzeciğim ↔ Oğlum Kızım Evlat Evladım Ayfer Teyze ↔	
Selamlama İfadeleri			
Karşılaşmada/ Bir yere varışta	Buyurun, hoşgeldiniz. / Hoş bulduk. İyi günler.	Nasılsın? Neler yapıyorsunuz? / Eh fena değil Hoş geldiniz.	
Bir yerden ayrılırken		Güle güle / Hoşça kal. Bize müsaade. Bunu saymam yine beklerim. Bize de bekleriz. Sağlıcakla kalın. Güle güle, tekrar bekleriz.	
Söylem Belirleyicileri		Pekala Neyse Sahi Şey Peki Şimdi...	Yaa Eee Vallahi
Heyecan ifade eden sözler		Olur mu öyle şey! Aaa (elektrikler kesildi)!	Aman (hocam)! Tüh!

		Müjde! Olur mu öyle şey!	
B. Nezaket Bildiren İfadeler			
Olumlu Nezaket İfadeleri	Resmî Dil	Ortak Dil	Teklifsiz Dil
Birine hâl hatır sorma		Neyin var (kızım) / Hiç, yok bir şey. Neyin var? Bir sıkıntın mı var? Çok şükür. (<i>soruya cevap olarak</i>)	
Deneyimleri ve endişeleri aktarma		Çok yazık olmuş Sorunlarım çok fazla, ne yapayım?	
Sevgi, iyi dilek, hayranlık, beğeni vb. bildirme		Sen mükemmel bir insansın. Allah bir yastıkta kocatsın. Güle güle oturun/ Daha iyisi sizlere nasip olsun. Ellerine sağlık. Ne kadar güzel! Aferin! Ellerine sağlık/ Afiyet olsun. Allah herkese nasip etsin. Allah adıyla yaşatsın. Çok şükür! Allah zihin açıklığı versin. Allah nazardan saklasın. İyi ki varsın.	
Hediye verme, yardım sözü verme, konukseverlik gösterme vb.		Bu küçük hediye sizin için/ Aşk olsun, ne diye zahmet ettiniz. Ne iyi ettiniz de geldiniz.	
Olumsuz Nezaket İfadeleri			
Rencide edici davranıştan kaçınma (doğrudan emir vermek vb.)		Hiç kusura bakmayın. Lütfen (<i>başka şeylerle ilgilenmeyin</i>).	

		Size zahmet olacak.	
Pişmanlık belirtme, özür dileme		Affedersiniz.	Ay, çok özür dilerim. Kendimi sana nasıl affettirebilirim?
Yumuşatıcı ifadeler, örtmeceler	Kilo almak		
Rica ve teşekkür ifadeleri	Emriniz başım üstüne.	Hay hay, baş üstüne. (<i>ricaya karşılık</i>) ↔ Allah razı olsun. Sağ ol.	
Nezaketsizlik ifadeleri			
C. Halk Bilgeliği İfadeleri			
Bağlama uygun atasözleri	<p>Nasipten öteye köy yoktur. Komşuda pişer bize de düşer. Komşu komşunun külüne muhtaçtır. Komşu hakkı tanrı hakkıdır. Misafir on rızıkla gelir, birini yer dokuzunu bırakır. Misafirin geldiği eve bereket gelir. Gülme komşuna gelir başına. Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür. Kötü komşu insanı ev sahibi eder. Hayır dile komşuna hayır gele başına. Aç kurt bile komşusunu dalamaz. Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar. Su gibi aziz ol. Can boğazdan gelir. Misafir umduğunu değil bulduğunu yer. Yuvarlanan taş yosun tutmaz. Lodosun gözü yaşlı olur. Sel gider, kum kalır. Her ağacın meyvesi olmaz. Rüzgâr eken fırtına biçer. Rüzgâr esmeyince yaprak kıpırdamaz. Ağacı kurt, insanı dert yer. Zora dağlar dayanmaz. Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır. Kahve tütün, keyifler oldu bütün. Kahvenin yüzü kara ama yüz ağartır. Misafir umduğunu değil bulduğunu yer. Misafir kısmeti ile gelir.</p>		
Bağlama uygun deyimler	<p>-a can atmak, saçlarına ak düşmek, gözlerine inanmamak, göbek bırakmak, ölçüyü kaçırmak, tanrı misafiri olmak, Allah vergisi, yuva kurmak, dile getirmek, yerli yersiz konuşmak, kulak ardı etmek, elinde olmak, el üstünde tutmak</p>		
Kalıplaşmış Sözcükler	<p>Kazanın doğurduğuna inanıyorsun da öldüğüne mi inanmıyorsun? Tatlı yiyelim, tatlı konuşalım. Sanatkâr el öpmez, sanatkarın eli öpülür.</p>		

	Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir.
D. İletişim Kanalları	
Mektup ya da e-posta	Katılım mektubu, rapor, iş başvuru mektubu, anne babaya mektup
Telefon konuşması	
İnternet/mesajlaşma dili	

Yedi İklim kitabının, özellikle ilk üniteleri, toplumdilbilimsel varyasyon açısından oldukça zengindir. Kitabın ilk ünitesi iki arkadaş arasında geçen bir karşılıklı konuşma ile başlamaktadır ve bu resmî olmayan konuşmada bile tek başına pek çok toplumdilbilimsel değişken içermektedir, ancak bu arkadaşların birbirlerinden ayrılırken kullanabilecekleri selamlaşma ifadelerine açıkça yer verilmemiştir. Bunun dışında, bir resepsiyonist ve müşteri arasında geçen resmî bir konuşma yer almaktadır. Burada da resmî bir durumda kullanılabilecek selamlaşma ifadelerinden örnekler görmekteyiz. Bu ünite de ayrıca, yine iki arkadaş arasındaki bir telefon mesajlaşması yer almaktadır. Fakat, telefon mesajlaşmasına özgü ifadeler ve kısaltmalara yer verilmemektedir.

Kitabın, diğer kitaplarla kıyaslandığında, güçlü yanlarından biri atasözleri ve deyimler açısından oldukça zengin olmasının yanı sıra, bunların bir bağlam içerisinde sunulmasıdır. Dolayısıyla, bu atasözleri ve deyimlerin hangi durumlarda kullanılacağı öğrenciler tarafından kolayca anlaşılacaktır. Bunun yanı sıra, “Allah nazardan saklasın” gibi toplumdilbilimsel açıdan önemli ifadeler yer almaktadır ve bunların hangi durumlarda kullanılabileceği sorulmaktadır. Ancak, bunların ne anlama geldiğine dair yeterince bağlamsal ipucu bulunmamaktadır. Böyle kültürel olarak önemli ifadelerin anlaşılabilmesi için öğretmenin desteğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Ayrıca “Konuşalım” (Barın vd., 2016, s. 17) alıştırmaları toplumdilbilimsel yetinin geliştirilmesi açısından iyi bir örnek oluşturmaktadır çünkü resmî olmayan bir durumda dil kullanımları üzerine öğrencilere uygulama imkânı sunmaktadır.

Kitabın bir bölümünde, bir çocuktan anne ve babasına hitaben yazılan bir mektup yer almaktadır (Barın vd., 2016, s. 61). Daha sonra, öğrencilerden anne ve baba olarak çocuklara bir mektup yazmaları istenmektedir. Bu etkinliğin, ebeveynlerin çocuklarına ve çocukların ebeveynlerine karşı kullanabilecekleri dildeki farklılıklara dikkat çekmek açısından faydalı bir etkinlik olduğu söylenebilir. Bu resmî olmayan mektubun yanı sıra, farklı biçimsel özelliklere sahip olan resmî formatta bir mektup örneği bulunmaktadır. İş başvurusu mektubunun biçimsel özelliklerine dikkat çekmek için sorular yer almaktadır: Nasıl başlıyor, nasıl bitiyor vb. bir sonraki etkinlikte öğrencilerden benzer formatta bir mektup yazmaları beklenmektedir. Ayrıca, bir garson ile müşteri arasında geçen bir diyalog yer almaktadır. Bu diyalogda, benzer durumlarda öğrencilerin kullanabilecekleri selamlaşma ve hitap biçimlerine yer verilmektedir.

Diğer taraftan bayramla ilgili metinler yer almasına rağmen bir bayram ziyaretinde gerçekleşen özgün bir konuşmaya yer verilmemiştir. Türkiye’de insanların bayramlaşırken birbirlerine neler söyledikleri, neler konuştukları ile ilgili ifadeler rastlanmamaktadır. Benzer şekilde, kitapta yiyecekler ve yemek kültürü ile ilgili yalnızca bilgilendirici okuma metinleri yer almakta ve öğrencilerin yemek bağlamında öğrenip kullanabilecekleri “Eline sağlık”, “Afiyet olsun” gibi önemli kültürel ifadelerin bulunduğu diyaloglara yer verilmemektedir.

2.5.2. Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe Kitabına İlişkin Bulgular

Tablo 2. Yeni Hitit Yabancılar için Türkçe ders kitabında yer alan toplumdilbilimsel unsurlar

A. Sosyal İlişkilerde Dilsel Belirleyiciler			
Hitap Kullanımı ve Seçimi	Resmî Dil	Ortak Dil	Teklifsiz Dil
Sosyal yakınlık derecesine bağlı seçimler	Efendim	Canım Anne Baba	Ulan Yav oğlum Abi Güzel abim Selam tatlım
Sosyal statüye bağlı seçimler	Sevgili müzikseverler Sayın seyirciler Sayın (<i>Soner Göktan</i>)		
Yaşa ve cinsiyete bağlı seçimler	Kenan Bey Beyefendi Hanımefendi <i>Ahmet</i> Bey		Necla Teyze
Selamlama İfadeleri			
Karşılaşmada/ Bir yere varışta		Günaydın. Hayırlı akşamlar.	
Bir yerden ayrılırken			
Söylem Belirleyicileri		Eee... Peki	Vallahi
Heyecan ifade eden sözler			Tüh! Aman! Yahu! Yooo! Allaah (<i>şış beş</i>)! Aman baba! Öf öf! Ooo (<i>felaket</i>)!

B. Nezaket Bildiren İfadeler			
Olumlu Nezaket İfadeleri	Resmî Dil	Ortak Dil	Teklifsiz Dil
Birine hâl hatır sorma			
Deneyimleri ve endişeleri aktarma		Bende şans olsa... Aşk olsun!	
Sevgi, iyi dilek, hayranlık, beğeni vb. bildirme		Göz değmesin, maşallah. Seni o kadar çok seviyorum ki!	
Hediye verme, yardım sözü verme, konukseverlik gösterme vb.			
Olumsuz Nezaket İfadeleri			
Rencide edici davranıştan kaçınma (doğrudan emir vermek vb.)		Lütfen (bana soru sorma). (<i>Yere bakmamaya</i>) gayret edin. (<i>Hareket etmeye</i>) çalışın. İsterseniz (<i>bahçeye çıkabilirsiniz</i>). Biraz daha sessiz olabilir misin?	
Pişmanlık belirtme, özür dileme		Kusura bakma. Pardon.	
Yumuşatıcı ifadeler, örtmeçler		(dünyadan) gitmek, anlaşmazlık yaşamak, sağlık sorunları, görme engelli, bedensel engelli, sorunlu ürün, tuvalet ihtiyacı, bence, muhtemelen, ... diye düşünüyorum.	
Rica ve teşekkür ifadeleri			
Nezaketsizlik ifadeleri			

C. Halk Bilgeliği İfadeleri	
Bağlama uygun atasözleri	<p>Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz. Azcık aşım, kaygısız başım. Ak akçe kara gün içindir. Zengin malı züğürdün çenesini yorar. Varsa pulun, herkes kulun; yoksa pulun, dardır yolun. Verip pişman olmaktansa vermeyip düşman olmak yeğdir. Para parayı çeker. Para ile iman kimde olduğu belli olmaz. Fazla mal göz çıkarmaz. Tok açın halinden anlamaz. Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır. Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez. Dilin kemiği yoktur. Bir dil bir insan, iki dil iki insan. Amaca ulaşmak için her yol mubahtır. Altta kalanın canı çıksın. Acele işe şeytan karışır. Aşığa Bağdat sorulmaz. Atın ölümü arpadan olsun. Eşegini sağlam kazığa bağla. Önüne bakma sonuna bak. Bin dost az, bir düşman çok. Gönül ferman dinlemez. Bugünün işini yarına bırakma.</p>
Bağlama uygun deyimler	<p>laf işitmek, başından geçmek, havaya girmek, hoşuna gitmek, nutku tutulmak, akli ermek, sonu gelmek, kaşlarını çatmak, göz ardı etmek, gülmekten kırılmak, pot kırmak, yüzü kızarmak, yediği içtiği ayrı gitmemek, içini dökmek, bir kalemde silmek, akıl vermek, havadan sudan konuşmak, içli dışlı olmak, ikili oynamak, arası açılmak, sırtından vurmak, işi düşmek, biçilmiş kaftan, taş çıkarmak, kendini durdurmak, kontrolden çıkmak, içi içini yemek, kendini tutmak, kendini kaybetmek, ödü kopmak, dizlerinin bağı çözülmek, tutkuya kapılmak, damak tadına hitap etmek, iştahını kabartmak, ağzına layık olmak, mideye indirmek, gözü aşına olmak, enine boyuna düşünmek, değmesinler keyfimize, ... işten değil, yanıp tutuşmak, para dökmek, parasını sokağa atmak, paraya kıymak, parası çıkışmamak, şaka gibi gelmek, şaka kaldırmak, şakası yok, şakaya vurmak, şaka yollu, şaka maka, eşek şakası, soğuk şaka, kurt gibi aç olmak, köşeyi dönmek, kestirip atmak, alemi olmak, kulağının pası silinmek, peşinde olmak, her yere çekmek, işin içinden çıkmak, damgasını vurmak, gülüp oynamak, gülmekten kırılmak, kahaahayı basmak, kahaahayı ağzında söndürmek, gülerken ısırarak, yediği önünde yemediği ardında, kulağının pası silinmek, gözlerini ayıramamak, kulak asmamak</p>
Kalıplaşmış Sözcükler	<p>Adamın bir gülmüş, reçel yapmışlar. Geçen gün bir taksici çevirdim, hala dönüyor. Düşünce suç olmasın, kalkınca suç olsun. Adamın biri topalmış, karısı da oynamış.</p>

	İnsanları ağlatmak kolay, güldürmek zor iştir. Müzik ruhun gıdasıdır. Müzik ruhun gıdasıdır. Ya çaresizsiniz ya da çare sizsiniz. Birimiz hepimiz, hepimizi birimiz için.
D. İletişim Kanalları	
Mektup ya da e-posta	
Telefon konuşması	
İnternet/mesajlaşma dili	

Kitabın ilk ünitesinde, çoğunlukla bağımsız cümleler ve edebî eserlerden kesitlere yer verilmekte ve karşılıklı konuşmalara pek rastlanmamaktadır. Bu nedenle, sosyal ilişkilerde dilsel belirleyicilerin sunumu açısından zayıf kaldığı ancak deyim ve atasözleri gibi halk bilgeliği ifadelerinin sunumu açısından zengin olduğu söylenebilir. Deyimler önce bir metin içerisinde sunulmakta ve daha sonra öğrencilerin bu deyimleri açıklamaları ile eşleştirmesi beklenmektedir. Deyimlerin öncelikle bir bağlam içerisinde verilmesi öğrencilerin bu deyimlerin kullanımını daha iyi anlamaları açısından faydalıdır.

Bunların yanı sıra, resmî olmayan bir mektup yazarken kullanılabilecek ifade örnekleri bulunmaktadır. Mektuba başlarken “Sevgili Arkadaşım Zeynep”, bitirirken “Esen kalman dileğiyle mektubuma son veriyorum” ifadeleri yer almaktadır. Günümüzde, internetin yaygınlık kazanması nedeniyle neredeyse kimsenin mektup yazmadığını, bunun yerine e-posta aracılığı ile iletişim kurduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle, kitapta resmî ya da resmî olmayan e-posta örneklerine de yer verilmesi ve yazma alıştırmaları olarak öğrencilerden de yazmaları istenmesi faydalı bir aktivite olacaktır.

Altıncı ünite, Türkçede çok bilindik, espri amaçlı kullanılan şakalar yer almaktadır (Uzun, 2019, s. 78). Bunlar hem eğlenceli hem de kültüre özgü ifadeler olması açısından kitaplarda bulunması faydalıdır. Böyle bilindik komik ifadeler diğer kitaplarda yer almamaktadır. Şakalar dışında bazı tekerlemelere de yer verilmiş ve tabloda kalıplaşmış sözler bölümünde gösterilmiştir. Yedinci ünite ise, farklı yaş gruplarından insanların aynı olayı ifade ediş şekillerindeki farklılıklar yer almaktadır. Toplumdibilimsel açıdan genç ve yaşlı dili arasındaki farklılıkları açıkça göstermesi nedeniyle oldukça faydalıdır.

2.5.3. Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe Ders Kitabına İlişkin Bulgular

Tablo 3. Gazi TÖMER Yabancılar için Türkçe ders kitabında yer alan toplumdilbilimsel unsurlar

A. Sosyal İlişkilerde Dilsel Belirleyiciler			
Hitap Kullanımı ve Seçimi	Resmî Dil	Ortak Dil	Teklifsiz Dil
Sosyal yakınlık derecesine bağlı seçimler	Sayın (<i>Şen</i>) Sevgili izleyiciler	Sevgili dostum Sevgili arkadaşlar Arkadaşlar	
Sosyal statüye bağlı seçimler	Sayın seyirciler Değerli öğrenciler Doktor Bey		
Yaşa ve cinsiyete bağlı seçimler	Değerli gençler (<i>Erdem</i>) Bey	Evlat Evladım	
Selamlama İfadeleri			
Karşılaşmada / Bir yere varışta	İyi günler.	Merhaba Hoş geldiniz / Hoş bulduk.	
Bir yerden ayrılırken		Herkese sağlıklı günler dileriz.	
Söylem Belirleyicileri			
Heyecan ifade eden sözler		Tüh!	Vay! / Vay be! Öff ya!
B. Nezaket Bildiren İfadeler			
Olumlu Nezaket İfadeleri	Resmî Dil	Ortak Dil	Teklifsiz Dil
Birine hâl hatır sorma		Nasılınsınız? / Teşekkür ederim, iyiyim.	
Deneyimleri ve endişeleri aktarma		Yardıma ihtiyacım var. Ne yapmamı önerirsin?	
Sevgi, iyi dilek, hayranlık, beğeni vb. bildirme			
Hediye verme, yardım sözü verme, konukseverlik gösterme vb.			
Olumsuz Nezaket İfadeleri			
Rencide edici davranıştan kaçınma (doğrudan emir vermek vb.)			
Pişmanlık belirtme, özür dileme			
Yumuşatıcı ifadeler, örtmeceler		Hayatını kaybetmek, hayata gözlerini	

		yummak, görme engeli, hayatına mal olmak, mal ve can kaybına neden olmak, yaşamını yitirmek, hayatını kaybetmek	
Rica ve teşekkür ifadeleri		... için teşekkür ediyoruz. Çok teşekkür ederiz. ... için çok teşekkür ediyoruz/ Bir şey değil.	
Nezaketsizlik ifadeleri			
C. Halk Bilgeliği İfadeleri			
Bağlama uygun atasözleri	Güneş girmeyen eve doktor girer. Terzi kendi söküğünü dikemez. Mum dibine ışık vermez. Zanaat altın bileziktir. İşleyen demir pas tutmaz. Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır. Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez. İyilik yap denize at, balık bilmezse Halik bilir. Sinek küçüktür ama mide bulandırır. Atın ölümü arpadan olsun.		
Bağlama uygun deyimler	abayı yakmak, ayak diremek, aklına yatmak, dış geçirememek, dolap çevirmek, bir ayağı çukurda olmak, başa kakmak, ışık tutmak, kıyıda köşede kalmak, ses getirmek, bindiği dalı kesmek, pabucu dama atılmak, mürekkep yalamak, gözden düşmek, gözü ısırarak, dil dökmek, kin gütmek, burnunda tütme, gözünü dikmek, kendinden geçmek, beni benden almak, gözleri kamaşmak, içe işlemek, ruha hitap etmek		
Kalıplaşmış Sözcükler	Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir. Sanat güzelliğin ifadesidir. Hepiniz milletvekili, bakan hatta cumhurbaşkanı olabilirsiniz, fakat sanatkar olamazsınız. Müzik ruhun gıdasıdır. Bakmak ile görmek arasında fark vardır.		
D. İletişim Kanalları			
Mektup ya da e-posta	Yakın bir arkadaşına yazılan e-posta		
Telefon konuşması	Bir radyo programını arayan dinleyici		
İnternet/mesajlaşma dili			

Gazi TÖMER yabancılar için Türkçe ders kitabında, diğer iki kitabın aksine, atasözleri herhangi bir bağlam olmadan sunulmaktadır. Meslek seçimi ile ilgili bir metinden sonra, sadece içerisinde meslek isimleri geçmesi nedeniyle atasözlerine yer verilmektedir. Ancak, öğrencilerin bunları hangi durumlarda

veya nasıl kullanabileceğine dair örnekler yer almamaktadır. Benzer şekilde, deyimler tamamen bağlamdan kopuk bir şekilde sunulmaktadır. Yalnızca “ışık tutmak” deyimini bir parça içinde geçmekte ve bu deyim anlamının bağlamdan çıkarılması istenmektedir.

Bunun dışında, kitapta yer alan ilk dinleme metinlerinde yer alan karşılıklı konuşmalar doğallıktan oldukça uzaktır. Karşılıklı konuşmadan ziyade yazılı bir metni okur gibi, otantik olmayan bir şekilde gerçekleşmektedir. Dinleme metinlerinde de yeterince toplumdilbilimsel yetinin kazanımını destekleyecek nitelikte olmadığı belirlenmiştir.

Son olarak, kitabın başka bir bölümünde, nasıl özgeçmiş yazılacağına dair bir okuma metni bulunmaktadır, ancak öğrencilerden özgeçmiş yazmaları beklenmemektedir. Bunun yerine, daha önce nasıl yazılacağı belirtilmemiş olmasına rağmen öğrencilerden iş mektubu yazmaları istenmektedir (Temur ve Kurt, 2015, s. 11). Benzer şekilde, yüz yüze iletişim ve internet iletişimi farklarından bahseden bir metin yer almasına rağmen internet aracılığıyla gerçekleştirilen iletişim örnekleri yoktur.

Sonuç

Günümüzde bir yabancı dil öğretimi/öğreniminin ana hedefini oluşturan iletişim/etkileşim becerisinin kazanımı, toplumdilbilimsel yetinin de önemini arttırmıştır. Dolayısıyla, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, öğrencilerin etkili iletişim kurabilmelerinde, toplumdilbilimsel yetinin kazanımı üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu nedenle, bu çalışmada yabancı dil öğretiminin vazgeçilemez araçları olan ders kitapları toplumdilbilimsel yetinin kazanımı açısından incelenmiştir. Bunun için öncelikle, alan yazından hareketle toplumdilbilimin ne olduğu ve yabancı dil öğretimindeki yeri ve önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yaygın olarak kullanılan *Yeni Hitit*, *Yedi İklim* ve *Gazi Üniversitesi TÖMER B2* seviye ders kitapları toplumdilbilimsel varyasyon açısından doküman incelemesi tekniği yoluyla incelenmiştir. D-AOBM’den ve literatür taranarak elde edilen verilerden yararlanarak bir kontrol listesi oluşturulmuştur. B2 düzey ders kitapları, bu kontrol listesinde yer alan unsurları içerip içermemesi açısından analiz edilmiştir. Elde edilen veriler tablolastırılarak sunulmuştur.

Çalışmada Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde yaygın kullanılan ve örneklem olarak seçilen kitaplarla ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Kitaplarda en fazla yer verilen toplumdilbilimsel unsurlar atasözleri ve deyimlerdir. Her üç kitabın da neredeyse her ünitesinde bu ifadelere yer verilmektedir. Atasözleri ve deyimlerin bilinmemesi, dil öğrencilerinin doğal iletişim ortamlarında kuracakları iletişimi olumsuz etkileyeceğinden, kitaplarda yer almaları oldukça önemlidir. Gazi TÖMER kitabı dışındaki diğer kitaplarda,

atasözleri ve deyimler ünitenin temasına uygun olarak seçilmişlerdir. Ancak, ilgili alıştırmalar yeterince çeşitli değildir. Genellikle atasözü/deyim-anlam eşleştirme etkinliklerine yer verilmekte ve öğrencilerin bunları iletişimde kullanabilecekleri etkinliklerin yer almadığı görülmektedir.

- Kitapların her birinde resmî ve ortak dil formlarına ağırlıkla yer verildiği ve teklifsiz formların neredeyse hiç yer almadığı görülmektedir. Bu sonuç, yabancı dil kitapları üzerinde daha önce yapılan bazı çalışmalarla da benzerlik göstermektedir (Shu, Center ve Radio, 2019; Dang ve Seals, 2016; Koran, 2015; Mougeon, Nadasdi ve Rehner, 2010). Bu çalışmalarda, yabancı dil olarak İngilizce ve Fransızca öğretiminde kullanılan kitapların ana dili konuşurları tarafından kullanılmayan aşırı resmî ve doğal olmayan dil formlarını sunduğu ve doğal iletişim kalıplarına yeterince erişim sağlamadıkları belirtilmektedir. Hâlbuki dil öğretiminde hedef, dil çeşitliliğini sağlamak olmalıdır. Aksi takdirde, öğrenciler, ana dili konuşurlarının farklı durumlara yanıt vermek için kullandıkları çok çeşitli dil biçimlerini kullanamayacaklar, bunun yerine duruma uygun olmayan varyantları kullanacaklardır. Yabancı dil sınıflarında, öğrenciler çoğunlukla resmî dil biçimlerine maruz kalmaktadırlar. Oysa “Hadî çıkıp bir şeyler atıştıralım” gibi günlük iletişimde ve özellikle yaşlıları ile kullanılabilir teklifsiz dil biçimlerinin de var olduğunu, ancak bunların kiminle ve hangi ortam ve bağlamlarda kullanılabileceğini bilmeleri gerekmektedir. Böyle bir anlatımın resmî bir ortamda ya da kendinden büyüklerle (yaş, statü vb.) kullanımı yanlış olacaktır. İletişimi olumsuz yönde etkileyecektir. Buna karşın bir gencin yaşlılarıyla samimi bir ortamda bu tür ifadeler yerine resmî dil kullanması da iletişimin kalitesini aynı ölçüde olumsuz etkileyecektir. Dil öğrenenlerin her ortamda resmî bir stilde konuşması, ana dili konuşurları tarafından itici bulunabilmekte ya da onların kendilerine mesafeli davranmaya çalıştıkları gibi yanlış anlaşılmalara yol açabilmektedir. Bu durum dil öğrenenlerin ana dili konuşurlarıyla kuracakları etkileşimlerde gerekli toplumdilbilimsel yetilerinin gelişimini engelleyebilmektedir.

- Çalışmaya konu olan ders kitaplarının hiçbirinde internet ve mesajlaşma dili örneklerine yer verilmemektedir. Oysaki günümüzde iletişim büyük ölçüde internet ve telefon mesajları yoluyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle, özellikle gençlerin birbirleriyle mesajlaşırken kullandıkları kısaltmalara veya sosyal medyada sık kullandıkları ifadelerle yer verilmesi, öğrencilerin gerçek iletişim ortamlarında kullanmaları için faydalı olacaktır. Benzer şekilde, günümüzde en sık kullanılan iletişim yollarından biri olan e-posta örneklerine de yer verilmesi gerekmektedir. Özellikle resmî bir e-posta yazarken kullanılabilir kalıp ifadelerle ve dil biçimlerine dikkat çekilmesi önem arz etmektedir.

- Örtmecelere de kitaplarda az sayıda yer verildiği görülmüştür. Bu az sayıda örtmece ise çoğunlukla “ölüm” ile ilgili olanlardır. Ancak Türkçede çok çeşitli konularda kullanılan örtmeceler bulunmaktadır. Bu nedenle, kitaplarda hem daha

fazla sayıda hem de daha çeşitli konularda kullanılan örnekler bulunması gerekmektedir. Öğrencilerin seviyeleri de dikkate alınarak yazıda ve konuşmada en sık kullanılan örtmecelere yer verilmesi, toplumdilbilimsel yetinin gelişimi açısından yararlıdır.

- Kitaplarda nezaketsizlik ifadelerine hiç rastlanmamaktadır. Her ne kadar nezaketsizlik ifadelerinin sınıf içerisinde öğretilmesi beklenmese de nezaketsiz ifadeleri kullanmanın iletişimde doğuracağı olumsuz sonuçlara dikkat çekmek amacıyla bazı örnekler yer verilmelidir. Bunun için olumsuz nezaket stratejilerinin kullanılmadığı, konuşmanın muhatabı tarafından kaba olarak değerlendirilen kızgınlık/öfke ya da beğenmeme bildiren ifadeler kullanılabilir.

Bu çalışmanın sonucunda Türkçenin yabancı dil olarak öğrenimi/öğretiminde toplumdilbilimsel yetinin gelişimine katkı sağlaması amacıyla şu öneriler getirilebilir:

- Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitaplarında, toplumdilbilimsel unsurlara daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. En azından, resmî ve teklifsiz dil biçimleri arasındaki karşıtlığa dikkat çekmek ve bunların uygun olmayan bağlamlarda, birbirlerinin yerine kullanılmasının iletişimde oluşan aksaklıklar ile ilgili farkındalık yaratılması faydalı görülmektedir. Örneğin, ana dili İngilizce olan bir dil öğrencisi Türkçe konuşurken, karşısındakine “siz” diye hitap etmesi gereken bir durumda “sen” zamirini kullanırsa kaba veya saygısız görünecektir. Bu nedenle, toplumdilbilimsel yeti öğrencilerin sağlıklı iletişim kurabilmeleri için üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Kitaplarda toplumdilbilimsel varyasyonu sağlamak için, ağırlıklı olarak yer verilen bilgilendirici metinler yerine daha fazla karşılıklı konuşma bölümlerine yer verilebilir.

- Öğretmenlerin, öncelikle, toplumdilbilimsel varyasyonun yabancı dil öğretiminde son derece önemli olduğunun bilincinde olması gerekmektedir. Toplumdilbilimsel varyasyon açısından kitapların yetersiz kaldığı noktalarda öğretmenlerin, dilin çeşitli bağlamlarda kullanılmasına olanak tanıyan kitap dışı etkinlikler tasarlayarak bu eksikliği gidermesi gerekmektedir. Öğretmenler videolar, gazete yazıları, hikâye kitapları gibi otantik malzemeler kullanarak kitapları destekleyebilirler. Ayrıca, kitapların ünitelerindeki temalara göre canlandırma etkinlikleri tasarlayarak öğrencilere yapay da olsa farklı bağlamlarda konuşma fırsatları sunabilirler.

Toplumdilbilimsel varyasyon üzerinde daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu alanda farklı bakış açılarıyla yapılacak çalışmalar, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılacak öğretim programlarının ve materyallerin geliştirilmesine katkıda bulunacak yararlı veriler ortaya koyacaktır.

Kaynakça

- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Barın, E., Çobanoğlu, Ş., Ateş, Ş., Balcı, M. ve Özdemir, C. (Ed.). (2016). *Yedi İklim Türkçe B2*. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Brown, S. ve Attardo, S. (2005). *Understanding Language Structure, Interaction, and Variation: An Introduction to Applied Linguistics and Sociolinguistics for Nonspecialists*. University of Michigan Press ELT.
- Brown, P. ve Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage* (C. 4). Cambridge University Press.
- Burridge, K. (2012). Euphemism and Language Change: The Sixth and Seventh Ages. *Lexis* [Online]. 22 Mayıs 2022 tarihinde <http://journals.openedition.org/lexis/355> adresinden erişildi.
- Dang, T. C. T. ve Seals, C. (2016). An Evaluation of Primary English Textbooks in Vietnam: A Sociolinguistic Perspective. *TESOL Journal*, 9(1), 93-113.
- Fraser, B. (1999). What are Discourse Markers? *Journal of Pragmatics*, 31(7), 931-952.
- Geslin, K. L. ve Long, A. Y. (2014). *Sociolinguistics and Second Language Acquisition: Learning to Use Language in Context* (1. bs.). New York: Routledge.
- Holmes, J. ve Wilson, N. (2017). *An Introduction to Sociolinguistics*. Routledge.
- Koran, E. (2015). Practical Value of EFL Textbooks for Teaching Main Aspects of Communicative Competence (Sociolinguistic and Pragmatic Competences). *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 6(1), 28-37.
- Kramsch, C. (2014). Teaching Foreign Languages in an Era of Globalization: Introduction. *The Modern Language Journal*, 98, 296-311.
- Mede, E. ve Dikilitaş, K. (2015). Teaching and Learning Sociolinguistic Competence: Teachers' Critical Perceptions. *Participatory Educational Research*, 2(3), 14-31.
- Mougeon, R., Nadasdi, T. & Rehner, K. (2010). *The Sociolinguistic Competence of Immersion Students*. Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781847692405>
- Nazlı, E. H. (2014). Toplum Dilbilime Genel Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 28, 37-66.
- Ospanova, G. (2019). Yabancılarla Türkçe Öğretiminde Örtmece: Yunus Emre Türkçe Öğretim Seti Örneği. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 25-34.
- Özbek, N. (1998). Türkçede Söylem Belirleyicileri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 9, 37-47.
- Öztürk Dağabakan, F. (2019). *Toplumdilbilim*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Shu, X., Center, T. ve Radio, Z. (2019). Sociolinguistics in Language Learning and Language Teaching. *Open Access Library Journal*, 6(11), 1.

- Sultan, A. I. ve Sultan, H. (2018). Measurement of Sociolinguistic Competence of EFL Post Graduate Students. *Journal of Tikrit University for the Humanities*, 25(3).
- Temur, N. ve Kurt, M. (Ed.). (2015). *Yabancılar İçin Türkçe B2 Orta Düzey*. (7. bs.). Gazi Üniversitesi TÖMER.
- Topçu, N. (1999). Fransızca ve Türkçede Rakamlı Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi ve Fransızca Yabancı Dil Öğretiminde Kullanımları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(15), 173-180.
- Topçu Tecelli, N. (2017). Günlük İletişimde Deyimler: Yazılı Basından Örnekler. B. Çakıcı, N. Gözaydın ve H. Zülfiyar (Ed.), *2017 Türk Dili Yılı Armağan Kitabı* içinde (ss. 134-142). Ankara: TDK.
- Ure, J. (1982). Introduction: Approaches to the Study of Register Range. *International Journal of the Sociology of Language*, 35, 5-23.
- Uzun, N. E. (Ed.). (2019). *Yeni Hitit 3: Yabancılar için Türkçe: B2-C1 Yüksek*. Ankara: A. Ü. TÖMER.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yu, M. C. (2006). Teaching and Learning Sociolinguistic Skills in University EFL Classes in Taiwan. *TESOL Quarterly*, 42(1), 31-53.

